

OGAHIYNING “RIYOZ UD-DAVLA” ASARIDA QO‘LLANILGAN HARBIY TERMINLAR

Amirqulov Sanjar Sayitmurodovich

amirqulov.sanjar@mail.ru

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, o‘qituvchi

Boboqulov Oybek Abdiquodirovich

bobokulovoybek999@gmail.com

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, talaba

Ubaydullayeva Shohista Hdoyatillo qizi

botirnormuradov573@gmail.com

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti, talaba

Annotatsiya

Har bir tilning o‘z terminologiyasi bor va u bir nechta bosqichni qamrab oladi. Ushbu maqolada qadimgi turkiy til davridan boshlab zamonaviy o‘zbek tilshunosligigacha shakllanib kelgan harbiy terminlarning ifodalanishi tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: harb ishi, juvong‘or, buljor, okop, sursot, miltiq, razvedka, sipoh, urdu, burong‘or, sipahbad, sipohi davlatnizom, leksika, istiloh.

Kirish

Terminlar bugun paydo bo‘lgan emas. Har bir tilda o‘z shakllanish va rivojlanish bosqichlarida turli sohaga oid terminlar muhim ahamiyat kasb etadi. Terminlar turli sohalarga oid bo‘ladi. Harbiy terminlar shu sohalardan biri hisoblanadi. Harbiy terminlar ma‘lum bir davrda o‘z ahamiyatiga molik bo‘ladi. Shu davrda keng iste‘molda foydalaniladi. Harbiy leksika o‘zbek tili so‘z boyligi fondining ko‘hna qatlamlaridan biri sanalib, til tarixiy taraqqiyotining barcha boshqichlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bu toifadagi terminlar leksema va semalari mazmuniy bog‘liqligi bor. Harbiy terminlar davrlar o‘tib yanada kengaygan sari ularning davlatchilikda bir qancha shakllari ham vujudga keldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review)

Moziyda bitilgan va hozirgi davrga qadar ma‘lum bo‘lgan manbalarning deyarli barchasida harbiy ish va harbiy san‘atga oid istilohlar keng qo‘llanishda bo‘lganligi bilan ajralib turadi. Bunday jarayonlarni nafaqat Sharafifin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Boburning “Boburnoma”, Muhammad Solihning “Shayboniynoma”, taxminlarga ko‘ra muallif Muhammad Solihning “Tavorixi guzida - Nursatnoma”, Abulg‘oziy Bahodirxonning “Shajarai tarokama”, “Shajarai turk”, Ogahiyning “Riyozi ud-davla”, kabi tarixiy asarlari, shuningdek Mahmud Koshg‘ariyning “Qutadg‘u bilig”, Burhoniddin Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy”, Yaqiniyning “O‘q va yoy manzarasi”, Haydar Xorazmiyning “Gul va Navro‘z”, Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” singari didaktik –pandnoma, diniy, badiiy manbalar matnida ham, qadimgi davr obidalarda ham kuzatish mumkin. O‘zbek tilshunosligida ayni shunday ishni amalga oshirish bugungi kunda til

tarixining yetuk namoyondalaridan biri hisoblanmish Hamidulla Dadaboyevning ham zimmasiga tushgan edi. Uning “Eski o‘zbek tilidagi harbiy leksika” nomli dissertatsiyasida qadimgi turkiy til (VII-X), eski turkiy til (XI-XIV) va eski o‘zbek adabiy tiliga (XV-XIX) xos juda katta miqdordagi manbalarda ishlatilgan harbiy istilohlar tizimi ilk bor semantik-funksional, tarixiy-etimologik va struktur-grammatik nuqtai nazarda chuqur tahlil qilindi va nafaqat o‘zbek tilshunosligidagi o‘rni ochib berildan desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

O‘rxun-Enasoy bitiklari, qoraxoniylar davri obidalari, temuriylar, shayboniylar, uch xonliklar zamoni manbalaridan jamlangan salmoqli ashyoviy material o‘zbek tilini davrlashtirish prinsipidan kelib chiqqan holda - harbiy unvon, lavozim, mansab va rutbalar; qo‘shin turlari, harbiy bo‘linma va qism askarlar, harbiy harakatlar va amaliyotlar; qurol-yarog‘, aslaha va mudofaa inshootlari nomlari ifodalovchi terminlarga taqsimlanib tadqiq etildi.

Tahlil va natijalari (Analysis and results)

Ogahiyning tarixiy asarlarida “Sipoh” so‘zi bilan bog‘liq quyidagi birikma va qo‘shma fe‘llar mavjudligini ko‘rish mumkin:

Ziyohi sipohi - quyosh nurlari: saharning siyman mahcha livosi namoyon va ziyo sipohi sipoh qal‘asi chopovulig‘a garmjavlon bo‘ldi.

Sipohi kiynaguzor - o‘ch olishga shaylangan lashkar: sipohi kiynaguzorni qal‘a atrofining nahbu g‘aroti uchun ruhsat berildi.

Sipohi selguzar - selda yoziluvchi qo‘shin: sipohi selguzar atrofi ikki manzillik yergacha ,balki daryoning janubi tarafiga dog‘i etub

Sipoh manfur - g‘azablangan qo‘shin: sipohi manfur va asokiri nomahsur bila mutojaat maydonig‘a nahzat yaqoonin surub..

Sipohi anjumson - yulduz kabi ko‘p behad ko‘psonli qo‘shin (Bu o‘rinda son komponentini “adad” ma’nosida emas, fors tilida “o‘xshash”, “monand” ma’nosidagi so‘z yasovchi affiks ekanini qayd etib o‘tish kerak): Va mehri duruxshon nujumi bepoyon bila harakat ko‘rguzgondak sipohi anjumson hamrohlig‘i bila masofat qat‘i ohangin tuzub...

Sipohi vofira- ko‘p sonli lashkar: sipohi vofira va afvoji qohira keyindan kelib,..

Xayli sipoh- qo‘shinning tarkibiy qismi:

Oningdek bo‘lub jam’ xayli sipoh,

Ki te‘dodiga topmayin aql roh.

Sipohi nusratpanoh- g‘alab yor qo‘shin: sipohi nusratpanoh sufufin qoz qanoti yonglig‘ tuzib..

Sipohi davlatnizom- nizomli armiya: sipohi davlatnizom qilib nuzul ettilar.

Sipohi mahsharnizom- yuraklarga qo‘rquv soluvchi armiya: sipohi mahsharnizomni harakatga kirguzub..

Ahli sipoh- sarbozlar: ahli sipoh orasida mumtozlik va sarafrozlik bag‘ishladi.. Yuqorida keltirilgan misollarda birgina “sipoh” so‘zi bilan bog‘liq harbiy terminlar keltirilgan.

Hirovul – qo‘shinning ilg‘or qismi, razvedkachi

Ug‘ruq – harbiy yurish paytida hukmdorga qarashli anjom va oila a‘zolari joylashgan va ortda yuradigan ot-aravalar.

Urdu – hukmdor lashkargohi.

Xabargarlik – razvedka.

Xandaq – shahar mudofaasi uchun atrofini o‘rab qazilgan chuqur zovur; jang oldidan qazilgan okop.

To‘qsoba – Buxoro amirligida harbiy amaldor; to‘g‘sa, to‘qsa – o‘z tug‘iga ega bo‘lgan harbiy qism sarkardasi; to‘qsaboshi.

Tutsoq, tutg‘oq – tungi otliv dozor; qo‘riqchi.

Taloya – lashkarni tunda qo‘riqlovchi guruh, qo‘shinning oldingi qismdan bir guruh.

Sursot – qo‘shinning oziq-ovqati, o‘lja.

Soqa – qo‘shinning orqa qismi, arergard; kishan.

Sipahbud, sipahbad – lashkarboshi.

Sarkub – qal‘a, baland qurilma. Bu yerdan turib dushmanga o‘t ochilgan.

Sangar – okop, istehkom.

Buljor – qo‘shin to‘planadigan joy, hujumga o‘tish oldidan to‘planadigan pana joy.

Burong‘or – urush vaqtida qo‘shinning o‘ng qanoti. Arabcha: maymana. Amir Temur davrida qo‘shin yurish qilganda keng foydalanilgan.

Ganji ravon – harakatdagi xazina. Qorun xazinas.

Gulo‘la, go‘la – to‘p va miltiq o‘qi.

Javshan – sovut, simdan to‘qilgan jang kiyimi.

Juvong‘or – qo‘shinning chap qanoti. Arabcha maysara, yasor kabi ko‘plab harbiy terminlar keng iste‘molda bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar (Conclusion / Recommendations)

Ogahiyning “Riyoz ud-davla” asari harbiy terminlar bilan juda ajoyib tarzda boyitilgan. Olib borilgan izlanish natijasi shuni ko‘rsatadiki, harbiy ish va harbiy san‘atga yuqorida tilga olingan terminlar va muomalada bo‘lgan sulolalar hukmronligi davrida juda e‘tibor qaratilgani, aholi ulkan qatlamning jangovor harakatlar va amaliyotlarga jalb etilgani, shu bois harbiy ish va harbiy san‘atga oid ko‘pgina terminlar ma‘no va mazmunining ommaga tushunarli bo‘lganligi, ijtimoiy hayotda, shuningdek, harbiy qurilishida ro‘y bergan tub o‘zgarishlar oqibatida qadimgi turkiy til va eski turkiy tilda ishlatilgan bir qator terminlarning keyinchalik iste‘moldan chiqib ketishi, ularning o‘rnini o‘z yoki o‘zlashgan qatlamga tegishli istilohlar egallagani, temuriylar davrida harbiy ishida yuz bergan novatorlik natijasida qo‘shin turlari, harbiy qismlar, jangovor tartib, qurol-yarog‘, turli lavozim va unvonlar nomlarini anglatuvchi yangidan-yangi terminlarning qo‘llanilishi bilan bog‘liq sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ogahiy. Asarlar. VI jildlik. G‘.G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti. 1978.
2. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent. 2000-yil.
3. Muhammad Rizo Ogahiy. Riyoz ud-davla. Faksimile

4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati I jild. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. T.:2006.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati IV jild. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. T.:2008.